
Eva ĐORĐEVIĆ

OŽILJCI U RANJENOJ DUŠI

Eva Đorđević, devojačko Ižak, rođena je 27. jula 1927. godine u gradiću Mako, u Mađarskoj, od oca Dezidera, rođenog 1890. u Seleušu, u južnom Banatu, i majke Marte, devojačko Glik (Glück), rođene 1907. u Apatfalvi, u Mađarskoj.

Oca su prve godine rata, 1941, ubili nacisti. U Holokaustu je stradalo više njenih bliskih rođaka.

Po povratku iz logora u Beograd, završila je srednju školu i Medicinski fakultet. Uporedo sa pohađanjem nastave u školi za ratom ometene učenike i završet-

kom srednje škole, radila je kao prevodilac za engleske lekare na Klinici za plastičnu hirurgiju u Beogradu.

Iz braka sa Dušanom Đorđevićem, psihologom, profesorom Univerziteta u Beogradu, ima tri kćerke. Ima i dva unuka. Radila je kao specijalista medicine rada u Pančevu, sve do penzionisanja 1982. godine.

Moj otac bio je žitarski trgovac, a majka domaćica. Od 1927. do 1938. godine živeli smo u Bukureštu, u Rumuniji, gde je moj otac radio u filijali jednog preduzeća koje se bavilo prometom žitaricama, sa centralom u Beču, u Austriji. Kad se dogodio „Anšlus,, (Anschluss), okupacija Austrije od Nemačke, moj otac je, kao Jevrejin, izgubio službu. U Rumuniji smo živeli kao jugoslovenski državljani, sa dozvolom

boravka. U vreme kada je otac izgubio službu, u Rumuniji je na vlasti bila profašistička vlada, koja je mome ocu uskratila dalji boravak u toj zemlji, pa smo aprila 1938. godine došli u Beograd. U Beogradu je otac dobio službu. Živeli smo na Dorćolu, blizu Bajlonijeve pijace.

Na Dorćolu je živelo dosta Jevreja, zbog čega je taj deo grada bio posebna meta nacističkih bombardera 6. aprila 1941. godine. Zgrada u kojoj smo stanovali, u ulici Cara Dušana 73/I, bila je pogođena razornom bombom tako da smo se, sa višestrukim povredama lica i ruku, jedva izvukli iz podruma u koji smo se bili sklonili. U stan više nismo mogli da se vratimo zbog oštećenja zgrade i srušenog stepeništa. Pošto je moj otac imao rodbinu u Pančevu, sklonili smo se kod rođaka, 11. aprila 1941, svega nekoliko sati pre miniranja pančevačkog mosta. Do toga dana sklanjali smo se u Beogradu, po raznim skloništim. Otac se svakodnevno javljao u vojsku. Iz vojske su ga stalno vraćali, govoreći da će ga pozvati ako bude potrebno. Tako smo 12. aprila 1941. osvanuli pod nemačkom okupacijom. Tada su počela zlodela nacista nad Jevrejima: obavezno nošenje žute trake sa utisnutom zvezdom Magen David, sa natpisom „Jude“, zabrana poseta javnim mestima, ograničeno kretanje ulicama, prinudni radovi. Najteža su bila ponižavanja Jevreja i stalan strah od racija i pogubljenja.

Noću, između 13. i 14. avgusta 1941. godine, u naš stan u Pančevu upali su nacisti, primoravši nas da u roku od pola sata napustimo stan i ponesemo samo najpotrebnije stvari, obavezno novac i nakit. Kada smo izašli na ulicu, već je bio postrojen čitav red naših sapatnika, Jevreja koji su pre nas bili pokupljeni. Terali su nas u pravcu Gradske kuće. Tu su nam oduzeli novac i nakit. Meni su sa vrata skinuli tanki zlatni lančić, poklon od roditelja za rođendan. Teško je opisati strah i patnju koje smo preživljavali, ne znajući šta će biti sa nama. Kada su nas opljačkali, utovarili su nas u red špediterskih kola koja su nas, pod stražom, odvezla u pravcu Beograda. Tu je opet zavladao neopisivi strah. Most je bio srušen pa smo mislili da će nas baciti u Dunav. Nije bilo tako, već nas je, pre prelaska skelama na beogradsku stranu, sačekao, pod stražom, predstavnik Jevrejske opštine, naš veroučitelj, rabin Kaufman koji nam je saopštio da ćemo preći skelom za Beograd i ko ima prijatelja ili rodbinu da se njima javi radi smeštaja, a ko nema, biće smešten u sinagogi.

Mi smo bili primljeni od naših prijatelja, porodice Šlezinger, u ulici Kneginje Ljubice 21a, preko puta zgrade Saveza jevrejskih opština, za vreme okupacije „Predstavništva Jevreja“. Morali smo da se javimo

na zbornom mestu, u ulici Džordža Vašingtona, gde su nam uzeli podatke, otvorili o nama kartoteku i dali nam da obavezno nosimo, i na grudima i na leđima, bedževe: na žutoj podlozi, crna zvezda Magen David i žutu traku oko ruke, sa natpisom *Jude*.

Za nekoliko dana izdat je proglas da svi Jevreji muškarci treba da se jave ispred Jevrejske opštine, određenog dana u određeno vreme, pod pretnjom streljanja onoga ko se ne odazove. Tako se i moj otac javio. I svi muškarci su odvedeni. U početku nismo znali kuda, ništa nije javljeno, pa smo bili prestravljeni šta može da im se dogodi. Tek smo naknadno saznali da su odvedeni u logor Topovske šupe, u Beogradu, kod Autokomande. Naravno da smo pohrlili tamo, moja majka, ja i sve žene kojima su njihovi najmiliji odvedeni. Pokušali smo da ih nađemo.

Uspela smo nekako, kroz pukotine na ogradi logora, da razgovaramo sa našima. To je bilo krišom, jedan logoraš bi dozvao drugog do ograde, i tako smo se nakratko videli i čuli, mada su nas stražari terali od ograde kundacima pušaka. Mi smo se vraćale. Išle smo i po dva puta dnevno, u nadi da vidimo oca i govorimo sa njim. Jednom sam čak uspela i da uđem u logor, pa me je otac odveo da vidim gde je smešten. Majka je čekala napolju. Bilo je to na spratu: jedna velika prostorija sa slamaricama na patosu, zbijenim jedna do druge. I dan-danas se čudim kako sam uspela da uđem, doduše samo na nekoliko minuta. Bilo mi je strašno da vidim moga oca, oličenje svega najlepšeg, zatvorenog, otrgnutog od svoje porodice, toliko poniženog. Ipak, bila sam srećna što sam mogla da ga vidim i da ga zagrlim i poljubim.

Dan 6. oktobar 1941. godine pamtiću dok sam živa. Toga dana smo, kao i obično, čekale blizu kapije logora, u nadi da ćemo nekog stražara ili logoraša uspeli da zamolimo da pozove oca do kapije ili ograde. Na naše prijatno iznenađenje, odjednom smo ugledale moga tatu, kako iz logora iznosi, gura kolica sa đubretom koje je trebalo da izbaci na određeno mesto, malo dalje od kapije. Mi smo to iskoristili da se vidimo, da pričamo, jer je rekao da može malo da se zadrži. Nije nam se dalo da to traje bar malo duže. Odjednom je odjeknula pištaljka, sa povcima da svi logoraši treba da se postroje u krugu logora. Prema tome, i on je morao da uđe u logor. Istovremeno smo videle nekoliko automobila koji su ušli u logor. Čekale smo napolju, ne dugo, kada smo saznale da će se logoraši iz ovog logora uputiti u drugi logor i da će to „preseljenje“ ići postepeno, svakoga dana će se odvesti određeni broj logoraša. Sutradan ujutro opet smo došle da vidimo tatu, sa kojim

smo mogle malo da pričamo kroz ogradu logora, dok nisu došli zlotvori da nas kundacima oteraju. Posetu smo ponovile i u podne.

Sledećeg dana, kad smo došle, kao i narednih dana, videle smo nekoliko otvorenih kamiona punih logoraša koji su odvedeni iz logora. Tata je još bio tu. Tako je bilo do 14. oktobra 1941. godine. Predosećajući da je rastanak blizu, prišla sam stražaru da ga zamolim da pozove mog tatu, da ga vidimo. Pitao me je odakle je on. U logoru su svi muškarci bili doterani iz Banata i Beograda. Rekla sam da je iz Pančeva. Stražar je rekao da je i on iz Pančeva i pozvao ga. Ostalo je u njemu nešto čovečnog, što njegovim naredbodavcima nisu uspeli da ubiju. Pustio nas je desetak minuta da razgovaramo. Kazali smo da ćemo doći opet u podne. Kada smo došle u podne, saznale smo da je u toku tog prepodneva moj tata odveden. Toga 14. oktobra moga oca videla sam poslednji put. To je za mene najtužniji dan u životu, dan koji će mi ostati u večitom sećanju. Počela su nagađanja kuda su odvedeni, pronosile su se razne vesti: po nekima su odvedeni u Šabac, po nekima su odvedeni u Nemačku na rad, ali vesti od mog tate nisu stizale. Zle slutnje su se uselile u naša preplašena srca.

Žene i deca su još bili „na slobodi“. Krajem oktobra 1941. godine ponuđena nam je mogućnost bekstva u Mađarsku. Pronele su se vesti da će i žene dospeti u logor i da će decu da odvoje od majki. Ja sam bila protiv odlaska jer sam se nadala da ćemo nešto saznati o tati. Rođaci i prijatelji su nas nagovarali da iskoristimo ovu priliku, jer nam pretila velika opasnost. Na kraju smo ipak otišle, 31. oktobra 1941. godine. Na žalost, ta prilika nam se nije pružila ranije, dok smo još bile sa tatom.

Bekstvo u Mađarsku organizovala je jedna divna žena, Nemica koja je bila udata za jednog našeg rođaka Jevrejina. Žao mi je što nisam radila na tome da ona bude proglašena za Pravednika, ali možda nije ni sada kasno, mada je ona već odavno umrla. Zvala se Marija Tomić, rođena 1913. u Bačkom Gračacu, bila je penzioner i civilni invalid rata. Stanovala je u Novom Sadu, u ulici Narodnih heroja 19/I. Ona je spasila nas i više desetina Jevreja, na taj način što je organizovala bekstvo u nemačkim vojnim kamionima. Na granicama Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i Mađarske videli su deklaraciju da se kamionima prevozi roba. Nama je rečeno da ne smemo, tako reći, ni da dišemo da nas ne bi otkrili. Kada smo stigli u Novi Sad, policija je otkrila sve. Uspeli smo da pobegnemo iz kuće u kojoj smo se smestili i u kojoj je Marija stanovala. Ona je, sa mužem, uhapšena, mučena, ali je posle izvesnog vremena puštena. Jedan kofer koji smo sa sobom ponele,

u kome su bila i naša dokumenta, ostavile smo u stanu i najverovatnije je to policija zaplenila. Bilo nas je dvadesetak begunaca. Mi smo se pešice, bez ičega, uputile kod jednog tatinog prijatelja koji je živeo u Novom Sadu. Sve smo mu ispričale i on nas je, iste noći, odveo vozom u Budimpeštu i smestio nas kod rođaka.

Rođaci su se pobrinuli za lažna dokumenta, tj. lažnu prijavu stana na naše ime, koja nije imala traga u policiji. Iz naših rodnih mesta su nabavili naše izvode iz matičnih knjiga rođenih. I tako smo životarile, čas kod jednih – čas kod drugih rođaka. Jevreji u Mađarskoj su još bili slobodni, iako su već postojala izvesna ograničenja. Jedna naša rođaka, koja je imala radionicu za izradu ženskog belog veša, primila me je kao šegrtu a radnicima me je predstavila kao rođaku iz Novog Sada. Tada je Novi Sad bio pod mađarskom okupacijom.

Pre rata sam završila treći razred gimnazije, ali u Budimpešti, kao ilegalac, nisam mogla dalje da se školujem. Rođaci su mi omogućili da učim engleski, zajedno s njihovom decom. Posle izvesnog vremena stanovanja kod rođaka, našli su nam jedan pansion koji su držali Jevreji koji su skrivali emigrante. Bilo ih je iz Austrije, Čehoslovačke i Jugoslavije. Februara 1943. godine, jednog jutra je bila racija i tako su i nas uhapsili. Prijatelji su nam savetovali da, ako nas uhvate i pitaju ko nam je pomogao da dođemo u Mađarsku, navedemo ime nekoga ko je odavno umro.

Odvedene smo u dva logora u Budimpešti, zatim u logor Riče, na granici sa Čehoslovačkom. Tamo smo bile tri i po meseca. Primorali su nas da čistimo krug logora, da na neko brdo, visine oko 300 metara, nosimo pune lavore peska, osam časova dnevno. Opet uz pomoć rođaka, majka, ja i tetka, koja je sve vreme bila sa nama, Ana Švarc iz Vršca, uspele smo da dobijemo lekarsko uverenje da smo bolesne. I tako smo puštene iz toga logora, s tim da moramo da se prijavimo Odeljenju za strance u Budimpešti. Tamo nam je rečeno da moramo da se javljamo svakog meseca i da ne smemo da napustimo Budimpeštu. Tako smo i radile do 19. marta 1944. godine kada su Nemci okupirali Mađarsku. Tada smo bile opet ilegalci, menjale stalno mesto stanovanja. Ja sam prestala da radim u radionici, radile smo majka i ja po kućama, majka kao kuvarica, ja kao sobarica. Čim bi počeli da nas zapitkuju ko smo, morale smo da napustimo to mesto. Počela su i saveznička bombardovanja. U skloništu smo postale sumnjive, domari kuća su bili glavni potkazivači i stanje je postalo beznadežno.

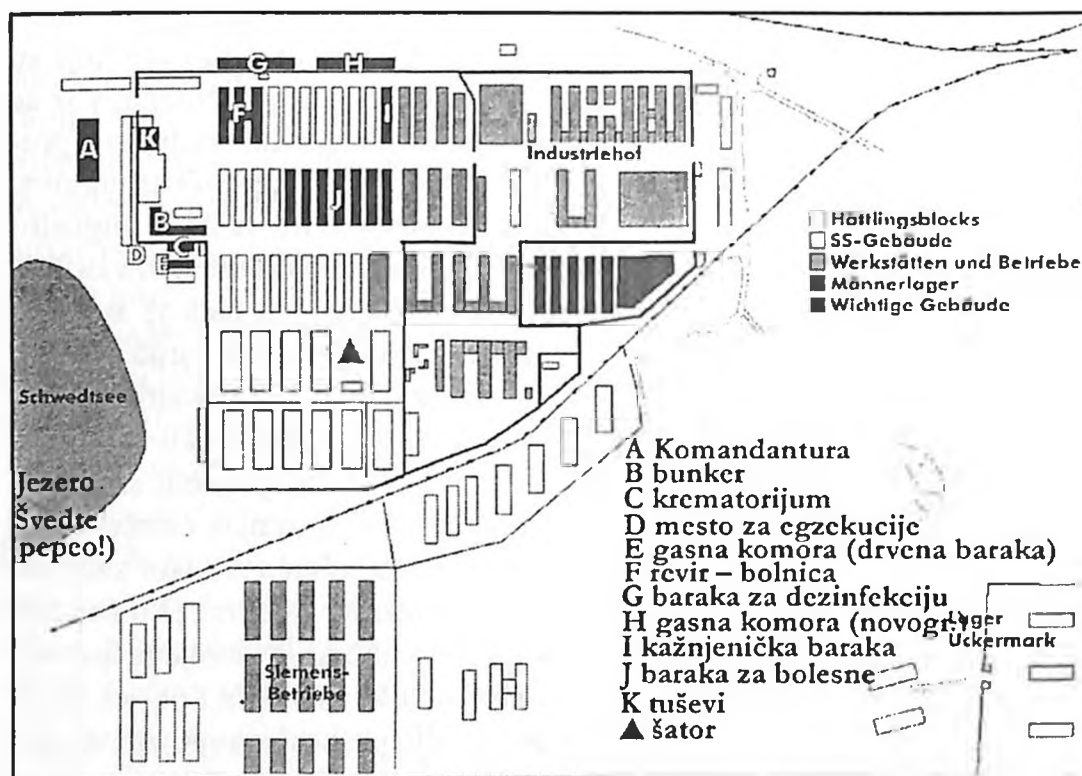
Petnaestog oktobra 1944. na vlast su došli ekstremni fašisti – nji-laši, ozloglašeni zbog svoje okrutnosti. Istog meseca izdat je proglas da sve Jevrejke i Jevreji, od 14 do 60 godina, treba da se jave 25. oktobra, u određeno vreme, na određenom mestu. Ko se ne javi, biće streljan. Pošto smo iscrple sva moguća mesta gde smo mogle da se krijemo, prijavile smo se. Počev od toga dana, terane smo da pešačimo po 30–40 kilometara dnevno, po pljusku i hladnoći, prema austrijskoj granici. Noću bi nas uterali u svinjce, u štale sa kravama, sledećeg jutra su se patnje nastavljale. Odeća na nama nije stizala da se osuši, obuća nam se pocepala. Nekad smo noćile i pod vedrim nebom, kada nije bilo kiše. U toku tog puta, bili smo zaustavljeni u mestu Sentđerdpusta (Szentgyörgypuszt), gde smo morale da kopamo rovove. Naši stražari njilaši, mađarski fašisti, bili su okrutni, mučili su nas i ponižavali. Po završetku kopanja rovova, nastavljeno je pešačenje prema austrijskoj granici, pri čemu su nas naterali da nosimo i teške ašove.

U novembru smo stigli na austrijsku granicu, gde su nas mađarski fašisti predali nemačkim fašistima. Tu su nas uterali u vozove koji su krenuli u, za nas, nepoznatom pravcu. Posle izvesnog vremena, voz se zaustavio na jednoj železničkoj stanici, gde smo ugledale radnike u prugastim odelima, sa brojevima na rukavima, iznad crvenih trouglova. Kroz prozor smo dozvale jednog od njih. Ispostavilo se da je Jugosloven, politički zatočenik. Ta stanica je bila Buhenvald (Buchenwald).

Taj čovek nam je predočio šta nas čeka. Poželeo nam je sve najbolje. Voz je krenuo dalje. Posle izvesnog vremena stigli smo u logor Ravensbrik (Rawensbrück), gde smo bile izložene neverovatnim fizičkim i psihičkim mučenjima. Uterane smo u prepunu baraku sa krevetima na tri sprata. Smeštene smo po tri u krevet, na jednom sloju vašljive slame i sa jednim vašljivim ćebetom. Odeću su nam oduzeli, dali su nam tanke letnje haljine sa tankim jaknama, obuću su nam zadržali jer je već bila poderana od dugotrajnog pešačenja. Buđenje je bilo u četiri sata ujutro. Činjeno je to na najgrublji način – vikanjem, psovanjem, udaranjem korbačem od strane kapoa Lili i Jađe, iz Poljske. Tada smo isterivane ispred baraka, navodno u cilju prebrojavanja, gde su nas držali do osam časova, često na temperaturi od –10 do –20 stepeni, na rastojanju od jednog metra između nas logorašica da ne bismo mogle da se, priljubljene jedna uz drugu, zagrejemo. Ko je to pokušao, bio je udaren. Posle stajanja na jezivom apel-placu (Appell-platz), kako je nazivano mesto gde smo postrojavane, iscrpljene i smrznute, sa lončićem crne vode, nazvanom kafa, i tankom kriškom hleba, sačinjenog od

brašna i strugotina, bile smo naterane da radimo pod vedrim nebom i u hladnim magacinima, na niskim temperaturama, što smo mogle da vidimo na termometru, smeštenom kod stražara, na kapiji logora.

Radovi koje smo morale da obavljamo bili su utovar uglja u kamione golim rukama, guranje tih kamiona, punjenje džakova brašnom i nošenje do kamiona (težina džakova je bila od 50 do 80 kilograma), kopanje smrznute zemlje teškim pijucima, istovar povrća iz šlepova i guranje istovarenog povrća teškim ručnim kolicima do magacina. Vrlo često se događalo da su nas i uveče, posle napornog rada, terali da idemo na rad pod reflektorima. Odvođene smo do železničke pruge van logora, na kojoj su bili poređani vagoni prepuni raznih stvari – nameštaja, posuđa, tekstila... opljačkanih iz cele Evrope. Te stvari smo morale da unosimo i smestimo u za to pripremljene magazine. Po povratku sa rada, obavezan je bio lični pretres od strane stražara i kapoa.

Plan logora Ravensbrik u kojem je bila zatočena EVA ĐORĐEVIĆ

Bile smo izložene strašnom gladovanju, nismo mogle da održavamo ni ličnu higijenu, a vaši su milele po nama. To je bio logor u kome su bile zatvorene žene, oko 45000 na broju, iz cele Evrope. Svako-

dnevno, po povratku sa rada, zaticale smo u logoru desetine leševa, poređanih kao drva u drvari, onih naših sapatnica koje nisu mogle da izdrže ta užasna mučenja.

Na naše veliko iznenađenje, pri dolasku novih transporta logorašica, ugledale smo našu spasiteljku Mariju Tomić koju su doveli iz Mađarske, gde je bila često hapšena zbog pomaganja partizanima, Srbima i Jevrejima. Puštena je iz zatvora 1942. godine i onda je otišla da živi ilegalno u Budimpešti. Otkrivena je 1944. godine, prilikom jedne racije, kada je izjavila da je Hitler izgubio rat, posle čega je usledila deportacija u logor Ravensbrik.

Dana 5. marta 1945. godine transportovane smo u logor Burgau, deo koncentracionog logora Dahau (Dachau). Putovanje je trajalo 17 dana. Utovarili su nas po osamdeset „heftlinga“ (Häftling) u jedan teretni vagon. Svakog drugog ili trećeg dana dobijale smo po parče hleba sa veoma slanom salamom. A kada smo tražile vodu, tukle su nas Aufseherke po glavi. Za fiziološke potrebe smo dobijale po jednu kafu koja se praznila svakog drugog ili trećeg dana.

U Burgau smo stigle iscrpljene, gde se apel nastavljao, kao i grubosti i poniženja. Na rad nisu mogli da nas teraju jer smo već bile živi leševi. Posle oko tri nedelje, prebačene smo kamionima u logor Tirkhajm (Türkheim), takođe deo Dahaua. Tamo smo bile smeštene u podzemnim prostorijama, opet na vašljivoj slami i s vašljivom ćebadi, sa obaveznim apelom.

Oko nedelju dana pred oslobođenje, prebačene smo u logor Landsberg, takođe deo Dahaua. Smeštaj je bio isti kao i u već navedenim logorima, hrana dobijana na drugi dan, hleb je bio sa strugotinama.

Oslobođenje je stiglo od strane vojske SAD, 27. aprila 1945. godine. Iznurene, bolesne od pegavog tifusa, oslobodioci su nas preneli u improvizovanu bolnicu u Bad Verishofen (Bad Wörishofen), gde je pre toga bilo oporavilište za nemačke oficire.

Posle dugog oporavka, repatrirane smo kroz Osijek za Beograd. U Beograd smo stigle 12. avgusta 1945. godine.

Odmah smo se majka i ja javile Savezu jevrejskih opština Jugoslavije, da se raspitamo za oca. Tamo smo saznale za tragičnu sudbinu mog oca, rođaka i prijatelja. Svi logoraši iz Topovskih šupa streljani su istog dana kad su odvedeni iz logora, u okolini Pančeva, na putu za Jabuku. Čule smo od mnogih Pančevaca da su videli ili čuli da su danima konvoji kamiona išli prema Jabuci, sa zatvorenima i logorašima.

Nemam reči da opišem tugu za izgubljenim ocem. Moja majka i ja smo postavile jednu skromnu kamenu ploču sa natpisom da je Desider Ižak, 1890–1941, žrtva fašističkog terora, večno žaljen od svojih najbližih. Ploču smo stavile na grob njegove majke, Rozalije Ižak, koja je sahranjena na Jevrejskom groblju u Pančevu.

Posle svih fizičkih i psihičkih patnji, započela sam novi život, završila srednju školu i Medicinski fakultet. Dok sam u večernjim časovima pratila nastavu za ratom ometene učenike – za 4, 5, 6. i 7. razred, danju sam radila kao prevodilac za engleske lekare na Klinici za plastičnu hirurgiju u Beogradu. Osmi razred redovno sam učila u Novom Sadu. Rad na klinici opredelio me je da odaberem poziv lekara. Udala sam se, imam divnog i dobrog supruga, Dušana Đorđevića. Dobili smo tri ćerke, a danas imamo i dva unuka studenta. Ja sam radila kao specijalista medicine rada u Pančevu, gde sam penzionisana, 1982. godine. Novi život mi je doneo puno radosti, ali večni ožiljak je ostao prisutan u mojoj ranjenoj duši i telu. Nenadoknadivi gubitak moga oca, mnogih rođaka i prijatelja, gubitak doma, fizičke i psihičke patnje, ponižavanja, mučenja – neću moći da zaboravim dok sam živa.

Napred navedeni redovi su samo delić onoga što sam doživela za vreme onih strašnih ratnih godina, ali, posle dva teška srčana udara, jedva sam skupila snagu da i ovo napišem.